

Piotr Puchalski

Wydział Nauk Humanistycznych UP w Krakowie

ORCID: 0000-0003-4530-959X

**PIONIER NIE TYLKO KOLONIALNY
DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWO-POPULARYZACYJNA
MIECZYŚŁAWA LEPECKIEGO
NA PRZYKŁADZIE BIOGRAFII MAURyceGO BENIOWSKIEGO**

**Not just a colonial pioneer:
Mieczysław Lepecki's scholarly and popular activity
on the example of the biography of Maurycy Beniowski**

Summary: This article analyses selected interwar publications, primarily pieces situated between reportage and popular historical literature, by Mieczysław Lepecki (1897–1969). Particular interest has been given to his biography of Maurycy Beniowski, one of the ‘colonial pioneers’ who were considered propaganda tools for supporting the acquisition of overseas colonies for Poland at the time. The article presents Lepecki’s works in the context of Polish colonial policy and postulates that their scientific value should be recognised.

Keywords: Mieczysław Lepecki, Maurycy Beniowski, colonies, emigration, historiography

Słowa kluczowe: Mieczysław Lepecki, Maurycy Beniowski, kolonie, emigracja, historiografia

W ostatnim półwieczu działalność międzywojennej Ligi Morskiej i Kolonialnej (LMiK) oraz jej poprzedniczek, a szerzej polskie aspiracje kolonialne, cieszyły się umiarkowanym zainteresowaniem historyków, antropologów i innych uczonych¹. W publikacjach traktujących o tym temacie analizowane były przyczyny i inspiracje kształtowania się polityki kolonialnej w kraju, a także prze-

¹ Wciąż najważniejszą, aczkolwiek nie w pełni naukową monografią poświęconą tematowi pozostaje dzieło T. Białas, *Liga Morska i Kolonialna*, Gdańsk 1983.

bieg poszczególnych „akcji kolonialnych” i projektów emigracyjnych w Afryce i Ameryce Łacińskiej². W ograniczonym stopniu zbadane zostały różnorakie funkcje, pełnione przez kolonialne żądania (głoszone na forum międzynarodowym lub w stosunkach bilateralnych) w polskiej polityce zagranicznej lat 30.³ Jeszcze mniej – moc oddziaływania polskiej polityki kolonialnej w państwach, w których penetrację polityczną bądź gospodarczą stawiała ona sobie za cel⁴. Najmniej – miejsce tejszej polityki w specyficznym ładzie świata interbellum⁵. Większym zainteresowaniem cieszy się polityka narodowościowa, w szczególności polityka emigracyjna wobec mniejszości żydowskiej – jej źródła w polityce kolonialnej nie zostały jednak w pełni przestudiowane, a literatura tematu skupia się raczej na czynnikach antysemitycznych⁶. Obiecujące w kontekście badania aktywności państwa polskiego i Polaków w świecie kolonialnym wydają się natomiast publikacje podkreślające ich rolę w szerzeniu wiedzy o „zamorskich ładach” i ich „ludach”⁷. W rosnącej liczbie artykułów i książek podkreśla się

² Dobrowolski, *Obraz Afryki w świetle katolickich czasopism misyjnych i publicystyki w Polsce lat międzywojennych*, „Przegląd Socjologiczny” 1975, t. 27, s. 179–218; M. Grzechnik, *‘Ad Maiorem Poloniae Gloriam!’ Polish Inter-Colonial Encounters in Africa in the Interwar Period*, „The Journal of Imperial and Commonwealth History” 2020, t. 48, nr 5, s. 826–845; M. Jarnecki, *Fantastyka polityczna czy konieczność. Portugalska Afryka, Nikaragua, Boliwia i Ekwador w polskich planach kolonialnych*, „Sprawy Narodowościowe” 2010, t. 36, s. 93–105; M. Jarnecki, *Peruwiańska porażka i próba jej naprawy. Wokół polskich międzywojennych koncepcji emigracyjnych i kolonialnych*, „Sprawy Narodowościowe” 2014, t. 44, s. 102–132; A. Kicingier, *Polityka emigracyjna II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2005; M.A. Kowalski, *Dyskurs kolonialny w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2010; J. Łazor, *Polityka migracyjna Drugiej Rzeczypospolitej – próba syntezy*, [w:] *Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii socjalnej*, red. P. Grata, Rzeszów 2015 (*Studia z Polskiej Polityki Społecznej XX i XXI Wieku*, t. 3), s. 44–66; J. Mazurek, *Kraj a emigracja: ruch ludowy wobec wychodźstwa chłopskiego do krajów Ameryki Łacińskiej (do 1939 roku)*, Warszawa 2006; D. Szczechowska-Frączyk, *Polscy osadnicy w Angoli w okresie międzywojennym*, „Afryka” 2002, t. 15, s. 65–82; A. Żukowski, *Polskie koncepcje kolonialne i osadnicze na południu Afryki w okresie międzywojennym*, „Przegląd Polonijny” 1999, t. 92, nr 2, s. 93–107.

³ M. Brechtken, «...La Géographie demeure». *Frankreich, Polen und die Kolonial- und Judenfrage am Vorabend des Zweiten Weltkriegs*, „Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte” 1998, t. 25, nr 3, s. 29–60; Z. Bujkiewicz, *Aspiracje kolonialne w polityce zagranicznej Polski*, Zielona Góra 1998; M. Kornat, M. Wołos, *Józef Beck. Biografia*, Kraków 2020, s. 471–475.

⁴ Zob. K. Banaś, *Polsko-abisyjskie stosunki handlowe w latach 1918–1939*, „Przegląd Orientalistyczny” 2018, nr 3–4, s. 265–282.

⁵ Na aspekcie tym skupia się książka autora niniejszego artykułu pt. *Poland in a Colonial World Order: Adjustments and Aspirations, 1918–1939*, Routledge, London–New York 2022.

⁶ Zob. Z. Trębacz, *Nie tylko Palestyna. Plany emigracyjne wobec Żydów 1935–1939*, Warszawa 2018; J. Marcus, *Social and Political History of the Jews in Poland, 1919–1939*, New York 1983.

⁷ Zob. A. Nadolska-Styczyńska, *Ludy zamorskich ładów: kultury pozaeuropejskie a działalność popularyzatorska Ligi Morskiej i Kolonialnej*, Wrocław 2005; M. Rhode, *Zivilisierungsmis-sionen und Wissenschaft. Polen kolonial?*, „Geschichte und Gesellschaft” 2013, t. 39, nr 1, s. 5–34; L.A.U. Valerio, *Colonial Fantasies, Imperial Realities: Race Science and the Making of Polishness on the Fringes of the German Empire, 1840–1920*, Athens 2019.

bowiem wkład polskich antropologów i innych uczonych, także podróżników i odkrywców, w umacnianie dwudziestowiecznych imperiów, ale także w proces budowania niepodległych państw w Afryce i Azji⁸.

Udział podmiotów wojskowych, a także Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ), w kolonialnej działalności LMiK stał się już przedmiotem badań naukowych⁹. Jednocześnie skala tego udziału wciąż nie została w pełni doceniona, w tym próba przejścia kontroli nad Liberią przez komórkę wywiadowczą gen. Gustawa Orlicz-Dreszera („Kadra”) czy też misje agentów Oddziału II Sztabu Generalnego w Etiopii (Abisynii) podczas inwazji włoskiej lat 1935–1936¹⁰. W niniejszym artykule nie skupiono się jednak na działalności wywiadowczej zwolenników i wykonawców polskiej polityki kolonialnej związanych z wojskiem, ale na innym sposobie wspierania tejże polityki: działalności pisarskiej w dziedzinie historii popularno-naukowej. W duchu wspomnianych publikacji, podkreślających wartość dzieł powstałych jako propagandystyczne, celem artykułu jest analiza twórczości Mieczysława Lepeckiego, plasującej się na pograniczu historii i reportażu. Niniejszy tekst rozpoczyna się od przedstawienia samej postaci Lepeckiego, w szczególności jego działalności na polu emigracyjno-kolonialnym. Dalej omówiony jest przekrój jego publikacji kronikarskich i historiograficznych, także udział wojskowych w powstawaniu polskiej literatury kolonialnej. Tekst kończy natomiast *case study* – analiza biografii Maurycego Beniowskiego, napisanej piórem majora.

Mieczysław Lepecki – zarys biografii

Przyszły major urodził się 10 listopada 1897 r. w Kluczkowicach, w powiecie puławskim wchodzącym w skład Królestwa Polskiego¹¹. Na uwagę zasługuje fakt, że młody Lepecki uczęszczał do Szkoły Handlowej Zgromadzenia Kupców w Będzinie, której dyrektorem był w owym czasie Antoni Sujkowski (1867–1941), je-

⁸ Zob. F. Foks, *Bronisław Malinowski, 'Indirect Rule,' and the Colonial Politics of Functionalist Anthropology, ca. 1925–1940*, „Comparative Studies in Society and History” 2018, t. 60, nr 1, s. 35–57; K. Lebow, *The Polish Peasant on the Sugar Plantation: Bronisław Malinowski, Feliks Gross and Józef Obrębski in the New World*. „Contemporary European History” 2019, t. 28, nr 2, s. 188–204; M. Mazurek, *Polish Economists in Nehru's India: Making Science for the Third World in an Era of De-Stalinization and Decolonization*, „Slavic Review” 2018, t. 77, nr 3, s. 588–610.

⁹ Zob. D. Duda, B. Pączek, T. Szubrycht, *Oficerowie Wojska Polskiego jako działacze Ligi Morskiej i Kolonialnej*, Gdynia 2010. W kontekście dostaw polskiego uzbrojenia, w tym do państw kolonialnych zob. M. Deszczyński, *Polski eksport sprzętu wojskowego w okresie międzywojennym (zarys problematyki)*, „Przegląd Historyczny” 1994, t. 85, nr 1–2, s. 75–113.

¹⁰ Zob. P. Puchalski, *Polityka kolonialna międzywojennej Polski w świetle źródeł krajowych i zagranicznych: nowe spojrzenie (1918–1945)*, „Res Gestae” 2018, t. 7, s. 85–97.

¹¹ S. Zieliński, *Mały słownik pionierów polskich kolonialnych i morskich: podróżnicy, odkrywcy, zdobywcy, badacze, eksploratorzy, emigranci – pamiętnikarze, działacze i pisarze migracyjni*, Warszawa 1933, s. 270.



Il. 1. Mieczysław Lepecki – fotografia portretowa. Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 3/1/0/7/269. Domena publiczna.

w Szczypiornie, później w Łomży¹⁴. Według własnych wspomnień opublikowanych w 1926 r., przeszedł szlak bojowy 1. Pułku Piechoty uformowanego w Jabłonnie pod koniec 1918 r.: walczył z bolszewikami na froncie litewsko-białoruskim, następnie uczestniczył w ofensywie kijowskiej i odwrócie ku Warszawie¹⁵. Mianowany porucznikiem dekretem z dn. 1 kwietnia 1920 r., uzyskał pozytywne opinie przełożonych, w tym dowódcy swojego batalionu, kpt. Dudka, który opiniował: „W boju samodzielny i odważny – w służbie pełen chęci i inicjatywy – służbista, sumienny i pracowity – w życiu koleżeńskim taktowny i koleżeński”¹⁶. Ranny pod

den z ojców polskiej geografii. Należy przy tym pamiętać, że geografia była w owym czasie postrzegana szeroko – jako nauka nie tylko o naturalnym środowisku mniej lub bardziej odległych lądów, ale także o ich społeczno-historycznych uwarunkowaniach. W Będzinie mogła narodzić się zatem pasja Lepeckiego do geografii, handlu i historii. Jego kolegami z ławki byli inni przyszli legionści, towarzysze podróży i „pionierzy kolonialni”, m.in. mjr Mieczysław Fularski (1896–1969) i kpt. Apoloniusz Zarychta (1899–1972)¹².

Mając niespełna osiemnaście lat, dn. 1 lutego 1915 r. Lepecki wstąpił jako ochotnik do Legionów Polskich. Został przydzielony do 2. Pułku Piechoty, z którym przebył kampanie bukowińską, besarabską i wołyńską – w stopniu podchorążego, później podporucznika¹³. W 1917 r. uczęszczał do Szkoły Oficerskiej przy tymże pułku w Zambrowie; w wyniku kryzysu przysięgowego został internowany przez Niemców

¹² W. Federowicz-Jackowski, *Apoloniusz Zarychta (1899–1977). Geograf wszechstronny i zapomniany*, „Geodeta” 2019, t. 288, nr 5, s. 38–40.

¹³ Arkusz ewidencyjny Mieczysława B. Lepeckiego z 1919 r., [w:] M.B. Lepecki, *W blaskach wojny: wspomnienia z wojny polsko-bolszewickiej*, Łomianki 2017, s. 197–200.

¹⁴ Życiorys Mieczysława B. Lepeckiego z 1919 r., [w:] M.B. Lepecki, *W blaskach wojny...*, s. 195–196.

¹⁵ M.B. Lepecki, *W blaskach wojny...*

¹⁶ Warszawa, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (CAW-WBH), sygn. A 641 (Mieczysław Lepecki), Kolekcja Akt Personalnych (KAP), Karta ewidencyjna, Orzeczenie dowódcy batalionu z dn. 20 stycznia 1921 r.

Białymstokiem dn. 22 sierpnia 1920 r.¹⁷, po zakończeniu działań wojennych został odznaczony Krzyżem Zasługi¹⁸.

Na początku 1922 r. Lepecki został na własną prośbę zwolniony ze służby czynnej, aby wyruszyć w swoją pierwszą podróż do Brazylii, gdzie założył Związek Polskich Towarzystw Sportowych „Junak”¹⁹. Był to początek działań Lepeckiego, wtedy jeszcze porucznika, na rzecz konsolidacji osadnictwa polskiego w południowych stanach Brazylii – Paranie, Santa Catarinie i Espírito Santo – później także w sąsiadującej z Paraną Argentynie (Misiones) i Paragwaju. Po powrocie do kraju pod koniec 1923 r., Lepecki został ponownie powołany do służby wojskowej, podczas której, ze względu na swoje zainteresowania, był wykorzystany do sprawozdawania wydarzeń militarnych odbywających się w koloniach. Z polecenia redakcji dziennika „Polska Zbrojna” stał się świadkiem wojny hiszpańsko-marokańskiej na terenie samowłańczej berberskiej Republiki Rifu²⁰, po czym przez kolejne dwa lata przebywał na urlopie w Paragwaju i Boliwii, prowadząc badania geograficzne, także w spornym regionie Chaco²¹.

Ponowny angaż w wojsku Lepecki dostał w latach 1926–1928, kiedy to za pośrednictwem ówczesnego szefa Gabinetu Ministra Spraw Wojskowych, płk. Józefa Becka, pracował jako referent w wydziale mjr. Andrzeja Nałęcza-Korzeniowskiego. Z uwagi na zainteresowanie Banku Gospodarstwa Krajowego projektem osadnictwa polskiego, na początku 1928 r. Lepecki dostał urlop celem uczestnictwa w ośmiomiesięcznej ekspedycji do peruwiańskiej Montanii²². Lepecki – już wtedy kapitan – słusznie ostrzegał przed nieprzemyślaną kolonizacją amazońskich lasów tropikalnych, pomimo swoich przekonań o potrzebach surowcowych i emigracyjnych Polaki²³. Należy jednak przyjąć, że to właśnie w tym okresie został on człowiekiem Becka do zadań specjalnych. Dobrze znana jest obecność kapitana Lepeckiego podczas wypoczynkowego pobytu Józefa Piłsudskiego na Maderze na początku 1931 r.²⁴, gdzie pełnił on funkcję ochroniarza Marszałka i być może działał w celu zneutralizowania wpływów Eugenii Lewickiej, o której nie wspominał ani słowem w swoich pamiętnikach.

¹⁷ M.B. Lepecki, *W blaskach wojny...*, s. 188.

¹⁸ Wniosek o przyznanie Mieczysławowi B. Lepeckiemu Krzyża Zasługi, [w:] M.B. Lepecki, *W blaskach wojny...*, s. 207–209.

¹⁹ M.B. Lepecki, *Pamiętnik adiutanta Marszałka Piłsudskiego*, Warszawa 1988, s. 6.

²⁰ M.B. Lepecki, *U wrót tajemniczego Maghrebu*, Warszawa 1928, s. 5–7.

²¹ M.B. Lepecki, *W sercu czerwonego łądu. Przygody z podróży do Paragwaju, Boliwii i Brazylii*, Warszawa 1927.

²² M.B. Lepecki, *Pamiętnik...*, s. 15–19.

²³ M.B. Lepecki, *Opis polskich terenów kolonizacyjnych w Peru*, Warszawa 1930.

²⁴ M.B. Lepecki, *Z Marszałkiem Piłsudskim na Maderze*, Warszawa 1931.

W drugiej połowie 1931 r., po ponownej podróży do Ameryki Południowej – m.in. stanu Espírito Santo, gdzie powstawała osada Águia Branca (Orzeł Biały)²⁵ – Lepecki został adiutantem Piłsudskiego w Generalnym Inspektoracie Sił Zbrojnych i Belwederze. W okresie tym utrzymywał on kontakt z gen. Gustawem Orliczem-Dreszerem, inspektorem sił zbrojnych i zarazem prezesem Ligi Morskiej i Kolonialnej²⁶. Miesiąc po śmierci Marszałka, Lepecki uzyskał stopień majora²⁷, po czym wyruszył badać pogranicze brazylijsko-argentyńsko-paragwajskie – tereny wokół wodospadów Foz do Iguaçu, gdzie Departament Konsularny MSZ inaugurował infiltrację gospodarczą²⁸. Od maja 1936 r. Lepecki pełnił funkcję dyrektora nowo utworzonego Biura do Zadań Specjalnych Prezesa Rady Ministrów; w tymże roku ukazał się także jego słynny reportaż z podróży odbytej po Syberii i Dalekim Wschodzie śladami Józefa Piłsudskiego²⁹. W 1937 r. przewodził tzw. Komisji Studiów, objeżdżającej Madagaskar celem zbadania możliwości osadniczych dla Żydów polskich lub Polaków³⁰. W latach 1938–1939 Lepecki był jednym z pośredników pomiędzy wojskiem a MSZ w zakresie wynajdywania kolonialnych źródeł surowców kluczowych dla armii; zarządzał finansowanym przez MSZ Międzynarodowym Towarzystwem Osadniczym (MTO); zasiadał także w radzie spółki Zamorski Eksport-Import³¹.

We wrześniu 1939 r. Lepecki pełnił funkcję dyrektora biura ministra propagandy Michała Grażyńskiego³²; 17 września przekroczył granicę rumuńską w Kutach; przez Lizbonę trafił do Brazylii, skąd starał się podtrzymać przy życiu polskie kolonie wokół Foz do Iguaçu. W wyniku antysanacyjnej nagonki środowiska gen. Władysława Sikorskiego został poproszony o sprzedaż swoich udziałów w argentyńskiej spółce MTO, Compañía Colonizadora del Norte, na rzecz Zdzisława Kurnikowskiego, polskiego konsula w Buenos Aires. Po udzieleniu odpowiedzi odmownej, Lepecki został zmuszony do zrzeczenia się funkcji dyrektora MTO³³. Po wojnie, być może już w 1953 r. – chociaż przyjęło się mówić

²⁵ M.B. Lepecki, *Opis stanu Espirito Santo ze specjalnem uwzględnieniem terenów, na których odbywa się kolonizacja polska*, Warszawa 1931.

²⁶ M.B. Lepecki, *Pamiętnik...*, s. 20.

²⁷ *Dziennik Personalny Ministerstwa Spraw Wojskowych*, nr 9, 28 czerwca 1935, s. 71.

²⁸ Warszawa, Archiwum Akt Nowych (AAN), sygn. 2/322/9840, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), A. Zarychta, „Międzynarodowe Towarzystwo Osadnicze S.A. w Warszawie”, 17 stycznia 1939.

²⁹ M.B. Lepecki, *Józef Piłsudski na Syberji*, Warszawa 1936.

³⁰ M.B. Lepecki, *Maurycy August Hr. Beniowski: Zdobywca Madagaskaru*, Lwów 1938, s. 14–21.

³¹ Na temat polskiej polityki kolonialnej w końcówce lat 30., zob. P. Puchalski, *Polityka kolonialna...*, s. 106–107.

³² *Wojewoda Grażyński ministrem propagandy*, „Warszawski Dziennik Narodowy”, nr 246B, 6 września 1939, s. 2.

³³ Stanford, Hoover Institute Library & Archives, sygn. 59003/120.1, MSZ, Korespondencja Ministerstwa Skarbu dotycząca Mieczysława Lepeckiego z września i października 1940 r.; Lon-

o 1962 r. – powrócił do Polski³⁴. Zmarł 26 stycznia 1969 r. w Warszawie; spoczął na Starych Powązkach³⁵.

Polska polityka kolonialna a popularyzacja biografii pionierów polskich

Oczywistym wnioskiem, który wysuwa się z lektury biografii Lepeckiego, jest jego zainteresowanie sprawami południowoamerykańskimi i afrykańskimi oraz zaangażowanie w projekty uzyskania kolonii dla Polski. Należy zaznaczyć, że wbrew popularnemu osądowi polskie aspiracje kolonialne nie były całkowicie anachroniczne – działacze Ligi Morskiej i Kolonialnej, jak i jej sympatycy w rządzie rozumieli, że definicja kolonii zmieniła się na przestrzeni dziejów. Zdawali sobie sprawę, że powoli kończyła się era podbojów i merkantylistycznego wyzysku, a zaczynała era wolnego handlu i wpływów pośrednich. Orlicz-Dreszer, później także Zarychta jako dyrektor Wydziału Emigracyjnego w Departamencie Konsularnym MSZ, postulowali częściowe rozdzielanie zadań emigracyjno-osadniczych (prowadzonych celem zagospodarowania nadmiaru ludności wiejskiej i istniejącej diaspory na terenach, na których możliwe było uzyskanie dla niej autonomii i łączności gospodarczej z krajem) od zadań handlowo-surowcowych celem uprzemysłowienia kraju w obliczu załamania się światowej gospodarki po październiku 1929 r.³⁶ Do końca lat 30. to pierwsze spektrum działań uznawano za „kolonizację” lub „osadnictwo”, a drugie za ekspansję „kolonialną”, przy czym absolutnie czołową rolę w zdobywaniu nowych rynków zbytu i źródeł surowców odgrywali oficerowie Wojska Polskiego, w tym agenci wywiadu: wspomniani już przyjaciele Lepeckiego ze szkolnej ławki, Fularski i Zarychta, ale także: płk Jerzy Babecki (1890–1980), kpt. Wiktor Drymmer (1896–1975), por. Tadeusz Brudziński (1902–1960), por. Kamil Giżycki (1893–1968), kpt. Feliks Kopczyński (1895–1960), ppłk Jan Kowalewski (1892–1965)³⁷.

dyn, Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego (IPMS), sygn. A.5/10/4, Polska Rada Narodowa na Uchodźstwie, Ciąg dalszy posiedzenia Komisji Emigracyjnej w dniu 29 kwietnia 1941 r. o godz. 15:45.

³⁴ M. Urbanek, *Broniewski: miłość, wódka, polityka*, Warszawa 2011, s. 388–389.

³⁵ J. Waldorff, H. Szwankowska, D. Jendryczko, B. Olszewska, Z. Czyńska, *Cmentarz Powązkowski w Warszawie*, Warszawa 1984, s. 179–180.

³⁶ Warszawa, AAN, sygn. 2/8/6/72-1, Akta Grupowe 1932–1939, Prezydium Rady Ministrów w Warszawie, G. Orlicz-Dreszer, „Zarys akcji kolonialnej i kolonizacyjnej polskiej na terenach Ameryki Południowej oraz francuskich kolonii afrykańskich” (styczeń 1932); Warszawa, AAN, sygn. 2/322/9585, MSZ, Projekty dziesięcioletnich planów kolonialnych i osadniczych z 1937 r. W 1939 r. Lepecki w podobny sposób rozdzielał kwestię emigracji żydowskiej od kwestii kolonialnej: M.B. Lepecki, *Polskie żądania kolonialne*, Warszawa 1939, s. 6.

³⁷ F. Kopczyński, *Liberja: zarys geograficzno-opisowy*, Warszawa 1936; Drymmer, *W służbie Polsce: wspomnienia żołnierza i państwowca z lat 1914–1947*, Kraków 2014, s. 220–21; Warszawa, AAN, sygn. 2/463/123, Ambasada Rzeczypospolitej w Paryżu, Notatki z rozmów z delegatami

Pomimo takiej taktyki, poparcie dla projektów kolonialnych w kraju należało osiągnąć dzięki propagandzie i nawiązaniu do wizji mocarstwowości i prestiżu międzynarodowego. Elementem tej propagandy było popularyzowanie obecności i osiągnięć Polaków na terenach, na których Warszawa chciała rozszerzyć swoje wpływy. Zabieg ten miał na celu wysunięcie argumentów za posiadaniem kolonii, które Marek Kowalski nazwał argumentami „historyczno-prawnymi” – w swojej prostocie głosiły one, że skoro nasi „pionierzy” przyczynili się kiedyś w jakiś sposób do kolonizacji zamorskich lądów, to należały się one Polsce³⁸. Wśród „pionierów” wymieniano np. Ignacego Domeykę (1802–1889), badacza Chile i Peru, oraz Stefana Szolc-Rogozńskiego (1861–1896), podróżnika i antropologa, pod którego władaniem przez krótki okres przed konferencją berlińską z lat 1884–1885 znajdowała się część Kamerunu³⁹. Duży wkład w historiografię dotyczącą dziejów Polaków-pionierów w świecie mieli związani z wojskiem działacze kolonialni, koordynując propagandę szermującą argumentami historyczno-prawnymi⁴⁰. Ponadto Wojskowe Biuro Historyczne współpracowało z historykami Ligi Morskiej i Kolonialnej celem zbadania udziału byłych członków niemieckich towarzystw kolonialnych w tworzeniu jej struktur na terenie śląskiego zagłębia węglowego⁴¹.

Najbardziej oczywistym obiektem badań samego Lepeckiego był Piłsudski – był kronikarzem Marszałka oraz popularyzatorem jego dokonań. W szczególności opisywał historię zesłania Piłsudskiego na Syberię w latach 1887–1892, przyczyniając się do powstawania legendy niezłomnego Wodza – jego dzieła na ten temat, np. opublikowana pierwszy raz w 1934 r. książka *Sybir bez przekleństw*, powstawały pod okiem samego Marszałka, podczas adiutantury tego pierwszego w Generalnym Inspektoracie Sił Zbrojnych i Belwederze⁴². Z kolei w ramach swojej działalności emigracyjno-kolonialnej Lepecki popularyzował także inne, mniej znane postaci. Wśród nich był Krzysztof Arciszewski (1592–1656), polski

liberyjskimi z końca sierpnia 1934 r.; Warszawa, AAN, sygn. 2/322/3376, MSZ, Korespondencja dotycząca podróży płka Stefana Iwanowskiego do Haiti (jesień 1935 r.); Warszawa, CAW-WBH, sygn. AP 1358 (Mieczysław Fularski), KAP; Warszawa, CAW-WBH, sygn. AP 9342 (Feliks Kopczyński), KAP; Warszawa, CAW-WBH, sygn. AP 14698 (Feliks Kopczyński), KAP; Warszawa, CAW-WBH, sygn. I.481.B.26 (Jerzy Wincenty Babecki), KAP; Warszawa, CAW-WBH, sygn. I.481.B.12841 (Tadeusz Brudziński), KAP; Londyn, IPMS, sygn. A.11.49/3, MSZ, Notatki dotyczące tajnego „planu akcji liberyjskiej” z września i października 1934 r.

³⁸ M.A. Kowalski, *Dyskurs kolonialny w Drugiej Rzeczypospolitej*, s. 161–177.

³⁹ S. Zieliński, *Mały słownik...*, s. 84–88, 412–426.

⁴⁰ *50-lecie wyprawy polskiej do Kamerunu. Uroczysta akademia w Warszawie*, „Ilustrowany Kurjer Codzienny”, 10 grudnia 1932, s. 7; Warszawa, CAW-WBH, sygn. I.302.4.2197, Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych, Protokoły z posiedzeń Rady Głównej Ligi Morskiej i Kolonialnej z lat 1937–1939, z udziałem gen. Kazimierza Sosnkowskiego, gen. Mariusza Zaruskiego i innych wojskowych.

⁴¹ Warszawa, CAW-WBH, sygn. I.341.1.525, Wojskowe Biuro Historyczne, J. Ignaszewski, „Zarys rozwoju Ligi Morskiej i Kolonialnej na terenie Zagłębia Węglowego”, 8 maja 1936.

⁴² M.B. Lepecki, *Pamiętnik...*, s. 168–184; M.B. Lepecki, *Sybir bez przekleństw: podróż do miejsc zesłania Marszałka Piłsudskiego. Sybir wspomnień*, Łomianki 2012.

szlachcic i banita, który w latach 30. XVII w. służył jako generał wojsk artylerijskich Holandii podczas jej inwazji na północne i środkowe regiony Brazylii. W monografii poświęconej brazylijskiemu stanowi Espírito Santo, gdzie powstała osada Águia Branca, Lepecki nie omieszkał wspomnieć o Arciszewskim właśnie w kontekście owej inwazji. Zwracał uwagę, że za panowania Władysława IV Wazy brazylijskie doświadczenia szlachcica skutkowały jego awansem na stopień tzw. „starszego nad Armatą Wodną”⁴³. Tym samym Lepecki nie tylko propagował polskich „pionierów” jako prekursorów działaczy Ligi Morskiej i Kolonialnej, ale także nakreślał łańcuchy przyczynowo-skutkowe pomiędzy ich działalnością zamorską a krajową. Przyjrzyjmy się jednak bliżej jednej postaci historycznej, której Lepecki poświęcił całą książkę opatrzoną szczątkowym warsztatem historyka – postaci Maurycego Beniowskiego.

Maurycy August hr. Beniowski. Zdobywca Madagaskaru (1938)

Maurycy August hr. Beniowski (Benyowsky, Benyovszky) urodził się na Węgrzech w 1741 r. jako syn słowackiego generała w służbie austriackiej i węgierskiej hrabiny. W latach 1767–1768 Beniowski rzekomo brał udział w zawiązaniu konfederacji barskiej i walkach z Rosjanami, za co został zesłany do Bolszeriecka na Kamczatce, gdzie doprowadził do buntu więźniów i zaaranżował ich ucieczkę skradzioną galeotą „Św. Piotr i Paweł”. Po pełnym przygód rejsie przez Cieśninę Beringa, później w kierunku Japonii i Makau, Beniowski trafił do Paryża, gdzie w 1772 r. dostał zlecenie stworzenia przyczółku handlowego na Madagaskarze. Tam też założył osadę nazwaną Louisburgiem, na cześć Ludwika XV. W 1776 r. Malgaszę mieli okrzyknąć Beniowskiego „królem” Madagaskaru (*ampansakebe*); ten jednak nie uzyskał poparcia Paryża dla swojego projektu pełnej kolonizacji wyspy. Kolejne lata Beniowski spędził na promowaniu idei kolonizacji Madagaskaru, m.in. wśród Amerykanów. Na wyspę powrócił na krótko w 1785 r., lecz rok później zginął w potyczce z Francuzami⁴⁴.

Dlaczego Lepecki interesował się postacią Beniowskiego? Miało to związek ze wspomnianym już projektem żydowskiej kolonizacji północnej madagaskarskiej krainy Ankanaizina, który w końcu 1937 r. przeistoczył się w projekt ograniczonego osadnictwa polskiego w celach gospodarczych⁴⁵. Majorowi jako prze-

⁴³ M.B. Lepecki, *Opis stanu Espirito Santo...*, s. 23–24.

⁴⁴ Przez ostatnie pół wieku ukazało się wiele biografii Beniowskiego, np.: L. Orłowski, *Maurycy August Beniowski*, Warszawa 1961; J. Roszko, *Awanturnik nieśmiertelny*, Katowice 1989; E. Kajdański, *Tajemnica Beniowskiego: odkrycia, intrygi, fałszerstwa*, Warszawa 1994. Najnowsza, krytyczna biografia Beniowskiego ukazała się w 2017 r.: A. Drummond, *The Intriguing Life and Ignominious Death of Maurice Benyovszky*, London 2017. Dzieło to nie uwzględnia jednak biografii pióra Lepeckiego – czy w ogóle pozycji polskojęzycznych – przez co powiela lub pomija obserwacje dokonane przez majora już w latach 30. XX w.

⁴⁵ Warszawa, AAN, sygn. 2/322/9826, MSZ, Akta dotyczące projektu Madagaskar z 1937 r.

wodniczącemu Komisji Studiów zależało na promocji związków historycznych pomiędzy Polską a Madagaskarem – innymi słowy na stworzeniu argumentu historyczno-prawnego dla uzyskania przez Polskę koncesji osadniczo-gospodarczych na francuskiej wyspie. Wątek Beniowskiego pojawia się już w raporcie Lepeckiego z Madagaskaru z 1937 r., w którym major spekuluje, iż zwyczaj noszenia przez Betsimisaraków rogatywek mógł mieć swój początek właśnie w okresie władania wyspą przez „polskiego” szlachcica⁴⁶. Najważniejszym dziełem Lepeckiego, traktującym o Beniowskim była jednak popularno-naukowa biografia, wydana we Lwowie w 1938 r.⁴⁷ Należy przy tym zaznaczyć, że oprócz polskiego wydania *Pamiętników* Beniowskiego z 1797 r.⁴⁸, do lat 30. XX w. nie ukazała się poważna polska lub zagraniczna biografia Beniowskiego. Poemat dygresyjny Juliusza Słowackiego (1841)⁴⁹, opracowanie Emmy Puffke z Kurowskich (1886)⁵⁰ czy powieść Wacława Sieroszewskiego (1935)⁵¹ odnosiły się jedynie do życiorysu hrabiego z czasów konfederacji barskiej i jego ucieczki z Kamczatki. O Beniowskim pisali jedynie nieliczni, m.in. brytyjski misjonarz William Ellis, który zwracał uwagę na stosunkowo poprawne stosunki między hrabią a tubylcami – oczywiście w porównaniu do poczynań innych „konkwistadorów”⁵². Ukazywały się biografie szczątkowe, m.in. artykuł W.M. Kozłowskiego z 1903 r.⁵³

W pierwszym rzędzie należy zaznaczyć, że biografia hrabiego pióra Lepeckiego jest w jakimś stopniu parafrazą *Pamiętników* Beniowskiego – przyznaje się do tego sam autor, cytując czasem bezpośrednio całe ich fragmenty, np. opis Bolszereckiego Ostrogu na Kamczatce. Jednocześnie Lepecki opatrzył książkę w adnotacje i przypisy dolne, z których niektóre zdradzają jego znajomość źródeł rosyjskich. Dla przykładu, jedna adnotacja informuje o prawdziwym nazwisku gospodarza Beniowskiego na Kamczatce, niejakim Chruszczowie⁵⁴. W innym miejscu, bazując na dziele A. Sgibniewa, *Materiały do Istorii Kamczatki*, Lepecki punktuje Beniowskiego za podanie błędnych nazwisk innych członków rosyjskiej administracji i stacjonującego na Kamczatce garnizonu⁵⁵. Gdzie indziej ma-

⁴⁶ M.B. Lepecki, *Madagaskar: kraj, ludzie, kolonizacja...*, Warszawa 1938, s. 111–112.

⁴⁷ M.B. Lepecki, *Maurycy August hr. Beniowski: zdobywca Madagaskaru*, Lwów–Warszawa 1938.

⁴⁸ Mowa jest tu o polskim wydaniu *Memoirs & Travels of Mauritius Augustus Count de Benyowsky*, London 1904.

⁴⁹ J. Słowacki, *Beniowski*, Lipsk 1841.

⁵⁰ E. Puffke, *Maurycy August Beniowski: jego żywot oraz przygody z czasu pobytu na Kamczatce*, Poznań 1886.

⁵¹ W. Sieroszewski, *Beniowski*, Warszawa 1935.

⁵² W. Ellis, *Three Visits to Madagascar*, New York 1859, s. 211–214.

⁵³ W.M. Kozłowski, *Beniowski w Ameryce*, „Biblioteka Warszawska” 1903, t. 2, nr 1, s. 155–170.

⁵⁴ M.B. Lepecki, *Maurycy August hr. Beniowski...*, s. 19.

⁵⁵ M.B. Lepecki Tamże, *Maurycy August hr. Beniowski...*, s. 22; A. Sgibniew, *Materiały do Istorii Kamczatki*, „Morskiej Sbornik” 1869, nr 6.

gor, wciąż pisząc o ucieczce Beniowskiego z Kamczatki, cytując pamiętniki gen. Józefa Kopcia, także zesłanego do Bolszeriecka, w których ten drugi pomniejsza rolę Beniowskiego w organizacji ataku na rosyjskiego płk. Niłowa. Lepecki polemizuje z Kopciem, odnosząc się do przedmowy napisanej do pamiętników tego drugiego przez Adama Mickiewicza. Znaczący jest jednak fakt, że major decyduje się uwzględnić źródła przeczące legendzie Beniowskiego⁵⁶. Nie jest on zresztą zawsze łaskawy dla hrabiego, zaopatrując narracje w komentarze typu: „Podobnie jak inni konkwistadorzy, Beniowski uważał, że wszystkie ludy kolorowe winny mu służyć, dostarczać prowiantów, kobiet i pieniędzy”⁵⁷. Lepecki porównuje także różne wersje *Pamiętników* Beniowskiego, wychwytyjąc różnice między polskim tłumaczeniem a francuskim oryginałem, np. upiękzoną w polskim wydaniu funkcję wojskową księcia d’Aguillon w chwili, kiedy angażował on hrabiego do wyprawy na Madagaskar⁵⁸.

Przejdźmy zatem do części biografii najważniejszej dla Lepeckiego, czyli tej dotyczącej podbojów „polskiego” szlachcica na Madagaskarze. Oczywiście major nie ukrywa swojej sympatii do tego aspektu działalności hrabiego, tłumacząc pogardliwe nastawienie wobec niego historyków francuskich zagrożeniem, jakie podbój Madagaskaru miał stanowić dla osadników z sąsiedniego Mauritiusa. Z drugiej strony dzieje Beniowskiego na Madagaskarze przedstawia jednak Lepecki w sposób dość rzetelny. W pierwszym rzędzie historia wyspy przed przybyciem Beniowskiego – od jej odkrycia przez Portugalczyków do pierwszych prób kolonizacji przez Holendrów – napisana jest na podstawie francuskiego opracowania⁵⁹. Oceniając sposób podboju Madagaskaru przez Beniowskiego, Lepecki zwraca uwagę na jego typową dla XVIII w. brutalność, lecz jednocześnie podkreśla też zniesienie przez hrabiego barbarzyńskich malgaskich zwyczajów, w tym topienia niepełnosprawnych noworodków przez miejscowe matki⁶⁰. Polemizując



Maurycy August hr. Beniowski.

Il. 2. Frontyspis biografii Maurycego Beniowskiego napisanej piórem Lepeckiego. Domena publiczna.

⁵⁶ M.B. Lepecki, *Maurycy August hr. Beniowski...*, s. 34; J. Kopeć, *Dziennik podróży*, Paryż 1842.

⁵⁷ M.B. Lepecki, *Maurycy August hr. Beniowski...*, s. 50.

⁵⁸ M.B. Lepecki, *Maurycy August hr. Beniowski...*, s. 65–66.

⁵⁹ E. de Flacourt, *Histoire de la grande ile Madagascar*, Paris 1658.

⁶⁰ M.B. Lepecki, *Maurycy August hr. Beniowski...*, M.B. Lepecki, *Maurycy August hr. Beniowski...*, s. 81–84.

ze źródłami francuskimi, Lepecki odnosi się do krytycznego wobec Beniowskiego raportu komisarza Bellecombe'a dla francuskiego ministerstwa spraw zagranicznych, który cytuje za Prosperem Cultru. Major podkreśla jego nieobiektywność, wynikającą z faktu pełnienia w przeszłości przez Bellecombe'a funkcji gubernatora wyspy Reunion⁶¹. Ponadto w przypisach dolnych zamieszcza różne ciekawe informacje, jak na przykład fakt, że oryginał aktu obrania Beniowskiego *ampansakabą* Madagaskaru został znaleziony przez niejakiego kpt. Larchera – niestety nie podaje źródła tych informacji⁶².

Lepecki źródła historyczne zestawia ze sobą najczęściej w drugiej, najbardziej heurystycznej części biografii. Jak pisze major: „Na opuszczeniu Madagaskaru dnia 14 grudnia 1776 roku urywa się pamiętnik Beniowskiego. Dalsze dzieje hrabiego są oparte na źródłach innego rodzaju, w szczególności na różnych listach i dokumentach”⁶³. Jednym z dokumentów cytowanych w przypisach jest np. rękopis zawierający decyzję niejakiego Richarda (Ryszarda) Petersa z Wydziału Wojny Kongresu Łądowego Stanów Zjednoczonych o przyznaniu Beniowskiemu środków na podróż celem spotkania z Kazimierzem Pułaskim⁶⁴. Inne dokumenty, do których odnosi się Lepecki, znajdowały się w latach 30. w archiwum ministerstwa kolonii Francji, jak np. akt cesarza Józefa II, pozwalający Beniowskiemu na zakładanie na Madagaskarze osad w imieniu Habsburgów⁶⁵. Ponadto major był na czasie ze współczesną historiografią i archiwistyką francuską, cytując archiwalne odkrycia odnoszące się do spółki zawiązanej przez kilku londyńskich biznesmanów celem sfinansowania madagaskarskich przedsięwzięć Beniowskiego⁶⁶. Lepecki cytuje także m.in. rękopisy odnalezione przez innego badacza, niejakiego Jana Janko, w British Museum, gdzie zostały umieszczone przez Brytyjczyków po zajęciu przez nich wyspy w 1810 r.⁶⁷ W zakończeniu major podsumowuje istniejącą w 1938 r. literaturę na temat Beniowskiego, zwracając uwagę na fragmentaryczne lub nieobiektywne interpretacje dziejów hrabiego – zarówno przez polskich pisarzy, jak i zachodnich kolonialistów⁶⁸.

⁶¹ M.B. Lepecki, *Maurycy August hr. Beniowski...*, ss. 104–105; P. Cultru, *Un empereur de Madagascar au XVIII siècle: Benyowszsk*, Challamel, Paris 1906.

⁶² M.B. Lepecki, *Maurycy August hr. Beniowski...*, s. 113.

⁶³ M.B. Lepecki, *Maurycy August hr. Beniowski...*, s. 126.

⁶⁴ M.B. Lepecki, *Maurycy August hr. Beniowski...*, s. 139. Według Lepeckiego, list znajdował się w kolekcji rękopisów Kongresu Łądowego (Continental Congress) w Waszyngtonie: Reports of the Board of War, ser. 147, t. 2, s. 141. Dziś zbiór jest w posiadaniu Archiwów Narodowych (The National Archives).

⁶⁵ M.B. Lepecki, *Maurycy August hr. Beniowski...*, s. 162.

⁶⁶ M.B. Lepecki, *Maurycy August hr. Beniowski...*, s. 166. Autor odnosi się do notatki jednego z założycieli spółki, niejakiego Muniera, ogłoszonej drukiem przez Julię Simyan w „La Revue de Madagascar” w 1933 r.

⁶⁷ B. Lepecki, *Maurycy August hr. Beniowski...*, s. 175.

⁶⁸ M.B. Lepecki, *Maurycy August hr. Beniowski...*, s. 198–209.

Podsumowanie

Biografia Beniowskiego napisana piórem Lepeckiego, jak i wywody majora na temat innych „pionierów kolonialnych”, nie zasługują na miano w pełni obiektywnych opracowań historycznych. Pisał on bowiem w ściśle określonym celu stworzenia argumentów historyczno-prawnych dla przyznania Rzeczypospolitej przywilejów osadniczych i gospodarczych w koloniach. Jednak z drugiej strony ważną historiograficzną interwencją majora była krytyka źródeł francuskich jako nierzetelnych, z uwagi na przynależność polityczną ich twórców. Książka Lepeckiego nie stanowi bowiem czystej propagandy, lecz plasuje się gdzieś na pograniczu reportażu i literatury popularno-naukowej. Ówczesna historiografia obracała się wokół określonych osi, jakimi były narody, ewentualnie klasy społeczne, stając się zapleczem różnych ideologii państwowych, przy czym historiografia polska okresu międzywojennego nie stanowiła tu wyjątku. Do dziś toczy się zresztą dyskusja nad obiektywnością historyków – ich poglądami politycznymi, motywacjami finansowymi. Nie należy zatem ignorować dokonania badawczych postaci pokroju Lepeckiego, nie stosujących w pełni warsztatu historyka lub chociażby antropologa. Publikacje majora przejawiały często sporo obiektywności i powinny stanowić przyczynek do dalszych badań w czasach obecnych.

Bibliografia

Archiwalia

- London, Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego, sygn. A.5/10/4, Polska Rada Narodowa na Uchodźstwie, Ciąg dalszy posiedzenia Komisji Emigracyjnej w dniu 29 kwietnia 1941 r. o godz. 15:45.
- London, Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego, sygn. A.11.49/3, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), Notatki dotyczące tajnego „planu akcji liberyjskiej” z września i października 1934 r.
- Stanford, Hoover Institute Library & Archives, sygn. 59003/120.1, MSZ, Korespondencja Ministerstwa Skarbu dotycząca Mieczysława Lepeckiego z września i października 1940 r.
- Warszawa, Archiwum Akt Nowych, sygn. 2/8/6/72-1, Akta Grupowe 1932–1939, Prezydium Rady Ministrów w Warszawie, G. Orlicz-Dreszer, „Zarys akcji kolonialnej i kolonizacyjnej polskiej na terenach Ameryki Południowej oraz francuskich kolonii afrykańskich” (styczeń 1932).
- Warszawa, Archiwum Akt Nowych, sygn. 2/322/3376, MSZ, Korespondencja dotycząca podróży płka Stefana Iwanowskiego do Haiti (jesień 1935 r.).
- Warszawa, Archiwum Akt Nowych, sygn. 2/322/9585, MSZ, Projekty dziesięcioletnich planów kolonialnych i osadniczych z 1937 r.
- Warszawa, Archiwum Akt Nowych, sygn. 2/322/9826, MSZ, Akta dotyczące projektu Madagaskar z 1937 r.
- Warszawa, Archiwum Akt Nowych, sygn. 2/322/9840, MSZ, A. Zarychta, „Międzynarodowe Towarzystwo Osadnicze S.A. w Warszawie”, 17 stycznia 1939.

- Warszawa, Archiwum Akt Nowych, 2/463/123, Ambasada Rzeczypospolitej w Paryżu, Notatki z rozmów z delegatami liberyjskimi z końca sierpnia 1934 r.
- Warszawa, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego, sygn. AP 641 (Mieczysław Lepecki), Kolekcja Akt Personalnych, Karta ewidencyjna, Orzeczenie dowódcy batalionu z dn. 20 stycznia 1921.
- Warszawa, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego, sygn. AP 1358 (Mieczysław Fularski), Kolekcja Akt Personalnych.
- Warszawa, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego, sygn. AP 9342 (Feliks Kopczyński), Kolekcja Akt Personalnych.
- Warszawa, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego, sygn. AP 14698 (Feliks Kopczyński), Kolekcja Akt Personalnych.
- Warszawa, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego, sygn. I.302.4.2197, Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych, Protokoły z posiedzeń Rady Głównej Ligi Morskiej i Kolonialnej z lat 1937–1939, z udziałem gen. Kazimierza Sosnkowskiego, gen. Mariusza Zaruskiego i innych wojskowych.
- Warszawa, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego, sygn. I.341.1.525, Wojskowe Biuro Historyczne, J. Ignaszewski, „Zarys rozwoju Ligi Morskiej i Kolonialnej na terenie Zagłębia Węglowego”, 8 maja 1936.
- Warszawa, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego, sygn. I.481.B.26 (Jerzy Wincenty Babecki), Kolekcja Akt Personalnych.
- Warszawa, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego, sygn. I.481.B.12841 (Tadeusz Brudziński), Kolekcja Akt Personalnych.

Literatura

- 50-lecie wyprawy polskiej do Kamerunu. Uroczysta akademie w Warszawie, „Ilustrowany Kurjer Codzienny”, 10 grudnia 1932, s. 7
- Banaś K., *Polsko-abisyńskie stosunki handlowe w latach 1918–1939*, „Przegląd Orientalistyczny” 2018, nr 3–4, s. 265–282.
- Białas T., *Liga Morska i Kolonialna 1930–1939*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1983.
- Brechtken M., «...La Géographie demeure». *Frankreich, Polen und die Kolonial- und Judenfrage am Vorabend des Zweiten Weltkriegs*, „Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte” 1998, t. 25, nr 3, s. 29–60.
- Bujkiewicz Z., *Aspiracje kolonialne w polityce zagranicznej Polski*, Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra 1998.
- Cultru P., *Un empereur de Madagascar au XVIII siècle: Benyowszk*, Challamel, Paris 1906.
- Czerska T., *Jan Czekanowski: antropolog na Czarnym Lądzie*, „Białostockie Studia Literaturoznawcze” 2017, t. 10, s. 245–57.
- Deszczyński M., *Polski eksport sprzętu wojskowego w okresie międzywojennym (zarys problematyki)*, „Przegląd Historyczny” 1994, t. 85, nr 1–2, s. 75–113.
- Dobrowolski R., *Obraz Afryki w świetle katolickich czasopism misyjnych i publicystyki w Polsce lat międzywojennych*, „Przegląd Socjologiczny” 1975, t. 27, s. 179–218.
- Drummond A., *The Intriguing Life and Ignominious Death of Maurice Benyovszky*, Routledge, London 2017.

- Drymmer W., *W służbie Polsce: wspomnienia żołnierza i państwowca z lat 1914–1947*. Wingert, Kraków 2014.
- Duda D., Pączek B., Szubrycht T., *Oficerowie Wojska Polskiego jako działacze Ligi Morskiej i Kolonialnej*, Jerzy Pyrchla, Gdynia 2010.
- Dziennik Personalny Ministerstwa Spraw Wojskowych*, nr 9, 28 czerwca 1935.
- Ellis W., *Three Visits to Madagascar*, Harper & Brothers, New York 1859.
- Federowicz-Jackowski W., *Apoloniusz Zarychta (1899–1977). Geograf wszechstronny i zapomniany*, „Geodeta” 2019, t. 288, nr 5, s. 38–43.
- Flacourt E., *Histoire de la grande ile Madagascar*, Paris 1658.
- Foks F., *Bronisław Malinowski, 'Indirect Rule,' and the Colonial Politics of Functionalist Anthropology, ca. 1925–1940*, „Comparative Studies in Society and History” 2018, t. 60, nr 1, s. 35–57.
- Fiktus P., *Liga Morska i Kolonialna wobec kwestii żydowskiej w latach 1938–1939*, „Imponderabilia. Biuletyn Piłsudczykowski” 2010, nr 1, s. 57–66.
- Grzechnik M., *'Ad Maiorem Poloniae Gloriam!' Polish Inter-Colonial Encounters in Africa in the Interwar Period*, „The Journal of Imperial and Commonwealth History” 2020, t. 48, nr 5, s. 826–845.
- Jarnecki M., *Fantastyka polityczna czy konieczność. Portugalska Afryka, Nikaragua, Boliwia i Ekwador w polskich planach kolonialnych*, „Sprawy Narodowościowe” 2010, t. 36, s. 93–105.
- Jarnecki M., *Peruwiańska porażka i próba jej naprawy. Wokół polskich międzywojennych koncepcji emigracyjnych i kolonialnych*, „Sprawy Narodowościowe” 2014, t. 44, s. 102–132.
- Kajdański E., *Tajemnica Beniowskiego: odkrycia, intrygi, fałszerstwa*, Volumen, Warszawa 1994.
- Kicinger A., *Polityka emigracyjna II Rzeczypospolitej*, Środkowoeuropejskie Forum Badań Migracyjnych, Warszawa 2005.
- Kopczyński F., *Liberja: zarys geograficzno-opisowy*, Biblioteka Służby Geograficznej, Warszawa 1936.
- Kopeć J., *Dziennik podróży*, Księgarnia Luksemburska, Paryż 1842.
- Kornat M., Wołos M., *Józef Beck. Biografia*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 2020.
- Kowalski M.A., *Dyskurs kolonialny w Drugiej Rzeczypospolitej*, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.
- Kozłowski W.M., *Beniowski w Ameryce*, „Biblioteka Warszawska” 1903, t. 2, nr 1, s. 155–170.
- Lebow K., *The Polish Peasant on the Sugar Plantation: Bronisław Malinowski, Feliks Gross and Józef Obrębski in the New World*, „Contemporary European History” 2019, t. 28, nr 2, s. 188–204.
- Lepecki M.B., *O przyszłość naszego wychodźstwa i własne kolonie*, „Wychodźca”, nr 18, 4 maja 1924, s. 5–10.
- Lepecki M.B., *W sercu czerwonego lądu. Przygody z podróży do Paragwaju, Boliwii i Brazylii*, Biblioteka Polska, Warszawa 1927.
- Lepecki M.B., *U wrót tajemniczego Maghrebu*, Biblioteka Dzieł Wyborowych, Warszawa 1928.

- Lepecki M.B., *Opis polskich terenów kolonizacyjnych w Peru*, Naukowy Instytut Emigracyjny, Warszawa 1930.
- Lepecki M.B., *Opis stanu Espirito Santo ze specjalnem uwzględnieniem terenów, na których odbywa się kolonizacja polska*, Liga Morska i Kolonialna, Warszawa 1931.
- Lepecki M.B., *Z Marszałkiem Piłsudskim na Maderze*, Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa 1931.
- Lepecki M.B., *Józef Piłsudski na Syberji*, Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa 1936.
- Lepecki M.B., *Madagaskar: kraj, ludzie, kolonizacja, Rój*, Warszawa 1938.
- Lepecki M.B., *Maurycy August hr. Beniowski: zdobywca Madagaskaru*, Książnica Atlas, Lwów–Warszawa 1938.
- Lepecki M.B., *Polskie żądania kolonialne*, Obóz Zjednoczenia Narodowego, Oddział Propagandy, Warszawa 1939.
- Lepecki M.B., *Pamiętnik adiutanta Marszałka Piłsudskiego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988.
- Lepecki M.B., *Sybir bez przekleństw: podróż do miejsc zesłania Marszałka Piłsudskiego. Sybir wspomnień*, LTW, Łomianki 2012.
- Lepecki M.B., *W blaskach wojny: wspomnienia z wojny polsko-bolszewickiej*, LTW, Łomianki 2017.
- Łazor J., *Polityka migracyjna Drugiej Rzeczypospolitej – próba syntezy*, [w:] *Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii społecznej*, red. P. Grata, Rzeszów 2015 (*Studia z Polskiej Polityki Społecznej XX i XXI Wieku*, t. 3), s. 44–66.
- Marcus J., *Social and Political History of the Jews in Poland, 1919–1939*. Mouton Publishers, New York 1983.
- Mazurek J., *Kraj a emigracja: ruch ludowy wobec wychodźstwa chłopskiego do krajów Ameryki Łacińskiej (do 1939 roku)*, Biblioteka Iberyjska, Warszawa 2006.
- Mazurek M., *Polish Economists in Nehru's India: Making Science for the Third World in an Era of De-Stalinization and Decolonization*, „Slavic Review” 2018, t. 77, nr 3, s. 588–610.
- Memoirs & Travels of Mauritius Augustus Count de Benyowsky*, Kegan Paul Trench Trübner, London 1904.
- Nadolska-Styczyńska A., *Ludy zamorskich łądów: kultury pozaeuropejskie a działalność popularyzatorska Ligi Morskiej i Kolonialnej*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 2005.
- Olstowski P., *General Gustaw Orlicz-Dreszer (1889–1936). Dowódca wojskowy i działacz społeczno-polityczny*, Adam Marszałek, Toruń 2000.
- Orłowski L., *Maurycy August Beniowski*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1961.
- Puchalski P., *Poland in a Colonial World Order: Adjustments and Aspirations, 1918–1939*, Routledge, London–New York 2022.
- Puchalski P., *Polityka kolonialna międzywojennej Polski w świetle źródeł krajowych i zagranicznych: nowe spojrzenie (1918–1945)*, „Res Gestae” 2018, t. 7, s. 68–121.
- Puffke E., *Maurycy August Beniowski: jego żywot oraz przygody z czasu pobytu na Kamczatce*, Poznań 1886.
- Rhode M., *Zivilisierungsmissionen und Wissenschaft. Polen kolonial?*, „Geschichte und Gesellschaft” 2013, t. 39, nr 1, s. 5–34.

- Roszko J., *Awanturnik nieśmiertelny*, Śląsk, Katowice 1989.
- Sgibniew A., *Materiały do Istorii Kamczatki*, „Morskoj Sbornik” 1869, nr 6.
- Sieroszewski W., *Beniowski*, Biblioteka Polska, Warszawa 1935.
- Słowacki J., *Beniowski*, Leopold Michelsen, Lipsk 1841.
- Szczechowska-Frączyk D., *Polscy osadnicy w Angoli w okresie międzywojennym*, „Afryka” 2002, t. 15, s. 65–82.
- Trębacz Z., *Nie tylko Palestyna: polskie plany emigracyjne wobec Żydów 1935–1939*, Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma, Warszawa 2018.
- Urbanek M., *Broniewski: miłość, wódka, polityka*, Iskry, Warszawa 2011.
- Valerio L.A.U., *Colonial Fantasies, Imperial Realities: Race Science and the Making of Polishness on the Fringes of the German Empire, 1840–1920*, Ohio University Press, Athens 2019.
- Waldorff J., Szwankowska H., Jendryczko D., Olszewska B., Czyńska Z., *Cmentarz Powązkowski w Warszawie*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1984.
- Wojewoda Grażyński ministrem propagandy*, „Warszawski Dziennik Narodowy”, nr 246B, 6 września 1939.
- Zahra T., *Zionism, Emigration, and East European Colonialism*, [w:] *Colonialism and the Jews*, red. E.B. Katz, L.M. Leff, M.M. Mandel, Indiana University Press, Bloomington 2018, s. 166–192.
- Zieliński S., *Mały słownik pionierów polskich kolonialnych i morskich: podróżnicy, odkrywcy, zdobywcy, badacze, eksploratorzy, emigranci – pamiętnikarze, działacze i pisarze migracyjni*, Liga Morska i Kolonialna, Warszawa 1933.
- Żukowski A., *Polskie koncepcje kolonialne i osadnicze na południu Afryki w okresie międzywojennym*, „Przegląd Polonijny” 1999, t. 92, nr 2, s. 93–107.